

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת פנחס, תשס"ד
מספר 556מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

פינחס - מודל לקנאים?

פינחס קיבל ברכה מיוחדת מה' על מעשהו: "הנני נתן לו את בריתי שלום" (במ' כה:יב). האם הוא יכול לשמש דגם חיובי לכל מקנא לדבר ה' ? מי רשאי או חייב לקנא ? אילו תכונות נדרשות לו ? ובאילו תנאים יכול המקנא לפעול ? האם המקנא אמור לפגוע בכל עובר עברה ? האם אין בכך משום עידוד ל"נטילת החוק בידיים" בשם התורה ? איך ייתכן שאדם יחיד, אפילו גדול כפינחס, יוציא לפועל עונש מוות על אדם כלשהו, במקרה זה נשיא שבט בישראל, שלא במסגרת בית דין, שהרכבו בידי נפשות מונה עשרים ושלושה דינים ? !

על פי המשנה (סנה' ט, ו) רשאי הקנאי לפעול רק בשלושה מקרים של עברה: "הגונב את הקסוה (=כלי שרת, כלי מקדש), והמקלל בקוסם (=מקלל את ה' בשם ע"ז), והבועל ארמית (=גויה), קנאין פוגעין בו". הרב עובדיה מברטנורא מסכם את פרשנות התלמודים בדבר המגבלות החלות על קנאי לדבר ה' הפוגע בבוועל ארמית:

קנאים פוגעים בו - המקנאים קנאתו של מקום היו הורגים אותו. והוא שתהיה הנכרית בת נכרית, ובשעת מעשה, ובפני עשרה מישראל. ואם חסר אחד מן התנאים הללו אסור להרגו. אבל ענשו מפורש על פי נביא: "יכרת ה' לאיש אשר יעשנה" (מלא' ב:יב). ומלקין אותו ארבע מלקיות מדברי סופרים: משום נדה, משום שפחה, משום נכרית, משום זונה.

הלכה זו לא התחדשה בעקבות מעשה פינחס, אלא נאמרה למשה מסיני: "ראה את המעשה ונזכר להלכה, הבועל ארמית הקנאים פוגעין בהן" (ירושלמי סנה' ט, ז; כז, ע"ב), וכן גם: "כך לימדתי ברדתך מהר סיני: הבועל את הנכרית קנאין פוגעין בו!" (בבלי סנה' פב, ע"א). עם זאת, אין חובה לקנא, והמקנא נוטל על עצמו סיכון אישי: "הבא לימלך - אין מורין לו. ולא עוד, אלא שאם פירש זמרי והרגו פינחס - נהרג עליו. נהפך זמרי והרגו לפינחס - אין נהרג עליו, שהרי רודף הוא" (שם). יתר על כן, ישנה אצל חז"ל ביקורת על מעשהו של פינחס: "פינחס שלא ברצון חכמים" (ירושלמי, שם), וכן: "בקשו מלאכי השרת לדחפו... התחילו שבטים מבזין אותו: ראיתם בן פוטי זה, שפיטם אבי אמו עגלים לעבודה זרה, והרג נשיא שבט מישראל!" (בבלי שם, ע"ב). מקור זה מבוסס על כך שאבי אמו של פינחס היה מצאצאי יתרו: "ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה ותלד לו את פינחס" (שם' ו:כה). מדוע פינחס אינו מקבל תמיכה וגיבוי ציבורי ? מדוע המקנא לדבר ה' מסתכן ? מדוע זו הלכה שאין מורין כמותה ?

הסביר זאת הראי"ה קוק:

פעולת הקנאות 'הבועל ארמית קנאים פוגעים בו' היא הלכה ואין מורין כן. אין היא יכולה להתבצע אלא בכוונה שלמה, טהורה ונקיה מכל פניה אישית. הכרח שלא יהיה מעורב בה כל ניצוץ של רציחה, שהרי היא נעשית שלא על פי בית דין השוקל דיני נפשות, שלא ע"פ עדים, ורק בשעת מעשה, וכל כולה רק במטרה לבער את הרע לשם שמים. רק בתנאים אלה נהפך המעשה האסור, המטמא, למעשה מותר, למעשה קדוש. השבטים שביזו את פינחס חשדו שאין הוא נקי מפניות פרטיות, שאין הוא ראוי לדרגה של 'הלכה ואין מורין כן'. סבורים היו שייחוסו המשפחתי מצד אמו, זו שאביה פיטם עגלים לעבודה זרה, אינו מאפשר קנאות טהורה, זו הנזקקת לכוונה שלמה ואמיתית. מורשת אבות כזו עשויה להפריע למעשה

כל כך מורכב, הכרוך באיזון דק מן הדק, של דחיית לאו של "לא תרצח", של איסור כל כך חמור, שאמור להפך לקדושה כל כך נאצלת.¹

מעשה הקנאות צריך להיעשות מתוך בשלות רוחנית גבוהה ויראת שמים טהורה, ומתוך שיקול דעת זהיר ואחראי. אם הנסיבות אינן כאלה - זהו רצח! גם כלפי חוץ, הנוכחים צריכים להיות משוכנעים בטוהר המניעים למעשה. לדעת רב אשי, רק לאחר זמן רב השתכנעו הכול שפינחס פעל מתוך מניעים טהורים: "לא נתכהן פינחס... עד ששם שלום בין השבטים, שנאמר: (יה' כב:ל) 'וישמע פינחס הכהן' (בבלי זבחים קא, ע"ב). רק לאחר שהשכין שלום בין שבטי עבר הירדן המזרחי לשבטי עבר הירדן המערבי, הוא נקרא פינחס הכהן.

משמעות נוספת ל"הלכה ואין מורין כן", נתן הרב שאול ישראלי:

העבירה מצד עצמה איננה מחייבת, לא חובת מיתת בית דין לאחריה, ואף לא תגובה בשעת מעשה. ולא באה ההלכה אלא לומר שאלה יחידי סגולה שקנאת ה' בלבם והם מרגישים בכל גודל התיעוב שבמעשה זה... אין עליהם חובה לעשות מאמץ נפשי להתגבר על רגשותיהם, אלא הרשות בידם לתת חופש לרגשותיהם ולפגוע בבוועל עושה התועבה.²

לפי דברים אלה, אין ההלכה באה להכתיב לאדם את הפעולה, אלא רק לתת לה אישור וגיבוי לאחר ביצועה. פינחס אמנם קם מתוך העדה, מתוך הסנהדרין (בבלי סנהדרין פב, ע"א), אבל פעל באופן עצמאי. המקנא רק מכוחה של ההלכה למשה מסיני, ולא בשל סערת רגשות פנימית מוסרית הפוקדת אותו למראה התועבה, פועל בניגוד להלכה! ההלכה אינה מורה לכתחילה לעשות זאת. קשה לעמוד על מניעיו האמיתיים של מקנא, ולכן אין מורים בעניין זה הלכה כללית. מעטים, יחידי סגולה ממש, יכולים לעמוד בתנאים אלה.

לא רק שאסור למקנא לפעול אם לא מתקיימים כל התנאים האמורים, אלא שגם הבוועל אינו מתחייב במיתה כל עוד אין מקנא המתייצב מולו. הסביר זאת הרב יעקב משה חרל"פ:

עצם הדין שהבוועל ארמית חייב מיתה אינו אלא בזמן שיש קנאים. שאלה מתוך הרגשתם בקדושת ישראל ורוממותם, באים לגלות את הקדושה הזאת, ומתוך זה מתחייב הלה מיתה. אבל כאשר אין קנאים, ואין כאלו המתעוררים על עומק קדושתם של ישראל, באמת אין הלה חייב מיתה. חיוב המיתה מכח הקנאי הוא בא, ולא מצד הבוועל. ובוזה מובן... כיצד היה מותר לו (=לזמרי) להרוג את פינחס, עד שאפילו לא יתחייב על כך. אבל לדברינו שחיוב המיתה בא דווקא כאשר הקנאים פוגעים בו ולא קודם לכן, נמצא שלפני שנהרג זמרי, לא היה הוא באמת חייב מיתה.³

הגורם שבגיניו הבוועל ארמית מתחייב מיתה הוא המקנא, ולא עצם מעשה התועבה. רק מקנא אשר מוכן גם ליטול את הסיכון שיהרגו אותו, ובדין, לפני שהוא יפגע בבוועל, הוא המקנא שיקבל את הגיבוי ההלכתי אם יצליח להשלים את מעשה קנאותו.

ההלכה של "קנאים פוגעים בו" היא ייחודית וחריגה. היא תקפה רק בשלוש העברות האמורות, ואין להקיש ממנה לשום תחום אחר! צריך שיהיו למקנא תכונות ייחודיות, קנאה אמיתית לשם שמים בלבד, נטולת כל מניע אישי או אחר, גם לא מניע הלכתי. ההלכה איננה מחייבת לקנא. היא אמנם מאפשרת את המעשה ומגבה אותו, אך רק לאחר ביצועו, ולאחר בדיקה שאכן המניע היה טהור לחלוטין. מעשהו של פנחס הוא מעשה חריג, מתוך בית הדין - הסנהדרין, אך מחוץ למסגרת השיפוטית הרגילה של בית הדין, ושלא ע"פ כללי ענישה הקבועים. יש כאן פריצה של הנורמות המקובלות, לשם קדושת האומה, קדושת המקדש, וקדושת שמו יתברך. השאיפה לשלמות בקדושות אלו היא תכונה שורשית ומוכנת באומה, אך היא באה לידי ביטוי באופן מיוחד וחריג אצל פינחס, שהיה ראוי ומוכשר לדבר. כך הסביר זאת הראי"ה קוק:

האהבה האלוקית כשהיא באה למדרגת העליונה, מתהפכת היא לתכונה של קנאת ה'... מדת הקנאה האלוקית שרויה היא בכנסת ישראל בכלל... באישיות הפרטית היא מדת אליהו.⁴

הרב יהודה זולדן
המדרשה לבנות

¹ הראי"ה קוק, **שמועות ראייה**, פר' פינחס (עורך: הרב ישעיהו הדרי, הוצאת המחלקה לתרבות תורנית בגולה, ירושלים), עמ' 23.

² הרב שאול ישראלי, "קנאים פוגעים", **עמוד הימיני** (תל אביב: מורשת, תשכ"ו), עמ' קנד-קסב.

³ הרב יעקב משה חרל"פ, **מי מרום- במדבר** (ירושלים: בית זבול, תשנ"ח), חלק יא, עמ' קסז.

⁴ הראי"ה קוק, **אורות הקדש**, חלק ג עמ' שסד.